

KOVÁCS SÁNDOR

"Bátran! míg az Apoll szent tüze fűt, 's hevít"
Ungvárnémeti Tóth László versei 1816.

Ungvárnémeti Tóth László nevét és verseit többnyire Weöres Sándor *Psyche* című versgyűjteményéből, illetve a belőle készült filmből ismerjük, s így fennáll a veszély, hogy felületes, egyoldalú, kitöltetlen képet alakítunk ki a Kazinczy-tanítvány Tóth László költészetéről.

Bár a legújabb irodalomtörténeti munkák foglalkoznak költészetének bizonyos vonásaival, újszerűségével, az "igazi Tóth László", a verseiből kibontható költői életmű még nem jutott el a közönséghez.

A jelen dolgozat célja ennek a valódi Tóth Lászlónak a felfedezése, az 1816-ban megjelent verseskötetének vizsgálatán keresztül. A kötet szerkezetét, szerkesztettségét vizsgáltam, mert úgy gondolom, hogy az ilyen irányú vizsgálódások teljesebb képet nyújtanak a művészi produktumról és a szerzőről is. Ritkán végeznek kötetkompozíciós vizsgálatokat - talán túlságosan magától értetődőnek vesszük azt a hatást, amit az egymást követő költemények gondolati-hangulati, formai ritmusa szolgáltat. Pedig egy kötet elemei, a rendszerben elfoglalt helyük révén speciális jelentéstartalmat nyernek - a forma tartalomá, a tartalom formává válik. A művészi üzenet pontos dekódolása tehát a kötet szerkezet vizsgálatát is szükségessé teszi. Az adekvátabb megértésen túl az ilyen elemzés segítséget nyújthat a szerző poétikai elveinek feltárásához is - különösen hasznosnak tűnik Tóth László kötete kapcsán, az 1820-as évek elejének nehezen megragadható és azonosítható stílustörténeti kategóriái közt vizsgálódva.

A rendkívüli összetettségnek következőképpen adta okát Bíró Ferenc: "A jelek szerint maguk a stíluszervező szemléleti tényezők helyezkednek el a felvilágosodás kultúrájában olyan típusú összetevődöttségben, hogy kiemelésük és különválasztásuk óhatatlanul széttördeli az irodalmi folyamat- másféle módon talán organikusan felfogható - menetét."¹ Elemzésemben a kötet gondolati, tartalmi szálainak felkutatásával a stíluszervező tényezőknek legalább egy részét szeretném meghatározni, az adott művész esetében. Feltételezésem szerint a kötetben két szerkesztési elv működik:

1. Az antik hagyományokon, a normatív esztétikai elveken alapuló szerkesztési elv, amely a verseket szigorú műfaji beosztás szerint rendezi el, elválasztva a különböző tartalmi, formai és hangnembeli jellegzetességeket mutató költeményeket.

2. Az előbbi, felszíni struktúrájának tekinthető elven belül létezik egy, a gondolati ritmúson, a kötet gondolati ívén alapuló mélystruktúra, amely a versgyűjteményen végigvonuló, egymást váltó gondolati szálak összefonódásából épül fel. A kötetkompozíciót a két szerkesztési elv egymásra játssza adja ki: sokaság az egységben, változatosság az egyszerűségben. A kötet első pillantásra merev, kimért szerkesztést mutat, ezen belül azonban, mint egy zárt dobozban, érzelmek és gondolatok kavarnak. Az első meg gondolás szerint a költeményeket stilisztikai, műfajelméleti kritériumok alapján rendezte csoportokba a költő, elválasztva egymástól az össze nem illő műfajokat. Teljes joggal feltételezhetjük egy ilyen rendezőelv működését, hiszen az antikvitástól folyamatosan élt, és korszakról korszakra öröklődött egyfajta normatív esztétikai hagyomány, amely törekedett a különböző műnemek és műfajok, illetve a műfajokhoz tartozó megfelelő hangnemek kialakítására és szétválasztására.

Horváth István Károly mutatta ki **Catullus** verseskötetéről, hogy a versmérték szerinti elrendezés mögött két, majdan kialakuló önálló lírai műfaj kettősséget sejtette meg a kötet összeállítója. A műfaji elkülönítést célzó

rendezőelv mellett működik a varietas elve, a versformák szerinti variálás² Ennek a hagyománynak a folytatója bizonyos szempontból a deákos klasszicizmus is, részben az antik műveltség és kultúra felélesztésének programja miatt: másrészt ráció irányította irodalomszemléletébe kitűnően beleilleszkedett egy szigorú szabályokon nyugvó műfaji rendszer. Ungvárnémeti Tóthnak egyrészt deákos műveltsége révén valószínűleg tudomása volt erről a hagyományról, másrészt elképzelhető, hogy pontosan ismerte Kazinczy nézeteit is a tárgyról, hiszen hosszabb ideig levelezésben állt vele, sőt, bizonyos mértékig egyetértett Kazinczy esztétikai elveivel is:

"Három könyvre osztatom - fel a' könyvet, mert a' versek ennyi felé oszlanak dem Tone nach: 's ha felosztva nem mennének közre, az olvasó nagyon fel fogna zavarodni a' maga örömeiben, midőn a' poétai régiókban lebegő Lantos egyszerre moralista lesz, vagy olly tónusú szerelmes panaszokat mond, a'millyenek itt a' 3dik közepe táján állanak. Ezen felosztással bizonyosan fog nyerni a' Vers'gyűjteménye. Az első karaktere így a' fentebb nemű dal, noha ez osztán alább áll, a' 2dik a' magasbb repület, a' 3dik a' didactikus és Alltagspoesien."³

Úgy gondolom, hogy az Ungvárnémeti-kötet esetében még az egyes egységeken belül is ez az elv határozza meg a verssorrendet: az első egységben például az első versek ódák, aztán következnek az epigrammák, végül két hosszabb költemény, két "Romanze".

Röviden összefoglalva tehát az eddig elmondottakat: a kötet egyik kompozíciós elve az antik hagyományból öröklődött a humanisztikus műveltségű deákos klasszicizmusra. Ez az elv a műfajok beosztását, elválasztását követeli meg.

Ha megvizsgáljuk a versek gondolati, tartalmi ívét, felfedezhetünk egy, nem a ráció, hanem a szabadon teremtő költői fantázia szülte szerkezetet: a kötet a költői életút, a művészetbe való beavattatás pillanatától az emberi-költői lét utolsó pillanatáig, a halálig. A művészet titkaiba való első bepillantásról, majd az alkotó-költő gondolati-értelmi

hullámszásáról, végül az elkerülhetetlen elmúlásról van szó. Feltételezésem szerint a kompozíciót ebben az esetben két, világosan körülhatárolható, de meglehetősen tágan értelmezett gondolati szál egymásba váltó, egymásba átúszó szövevénye adja. Ezeknek a gondolati szálaknak a koherenciáját az a speciális hermetikus kifejezőeszköztár biztosítja, amely egy-egy gondolkörhöz meghatározott stilisztikai, nyelvi eszközöket, egy-egy allegória- és szimbólumrendszert rendel hozzá. A gondolati szál kiteljesedésével párhuzamosan a költői forma is kitágul: a rövid költemények /ódák, epigrammák/ után episztolák, majd a tragédia következik.

Az egyik gondolati szál a költészet kérdéseivel, aspektusaival foglalkozik - ezt költői életútnak, "költői szál-nak neveztem. A másik gondolkört filozofikusnak neveztem: ebben azok a filozófiai gondolatok szólnak meg, melyek tág filozófiai műveltségében szintetizálódtak. /Görög filozófia, Descartes, Newton, Kant, Hegel,⁴ Herder, francia materialisták: Helvetius, Holbach, LaMettrie./

Nézzük most meg az előbb említett gondolati ívet, a "költői" szálát a beavattatástól a haláláig. A kötet nyitóverse **Az agraí felesküvés** - a felesküvés nyilvánvalóan a költészetbe, a szép mesterségekbe való bevezettetést jelenti: a költő különleges titkok, emberfeletti misztériumok tudója. Mielőtt továbbmennénk, úgy gondolom, érdemes megvizsgálunk Ungvárnémeti Tóth költészetfelfogását, amely részben a herderi történetfilozófiában, részben az empirizmus filozófiájában gyökerezik, részben olyan közhelyszerű elemeket tartalmaz, melyek a korszak csaknem valamennyi irodalomelméleti gondolkodójánál előfordulnak. Vizsgáljuk meg először a művészeiről, a költőiről vallott nézeteit:

"... őket nem a' csupa természet szülte Nagyokká,
hanem, minekutána annak hivatalát elismerték,
's magokkal számot vetettek, vas szorgalommal
tördelék - bé az ellentállás gátjait."⁵

Tehát fontos ugyan a tehetség, de még nagyobb szerep jut a "vas szorgalomnak". A született tehetség és a szerzett képességek kérdésében véleménye filozófiai megalapozottságú: a francia materialisták emberképe, a szenzualista filozófián alapuló felfogás szerint:

"... az én Természetem épen

Semmi sem, /érteni kell, mit mondok/ mint csupa újabb

'S régi szokás, mellyet vagy Dajkám: vagy Nevelőim:

Vagy Helyem, Állapotom: vagy némelly lelki Barátim:

Vagy pedig a' Könyvek, melyek kezeimbe akadtak:

Vagy honnom maga: vagy Honnom törvénye, szokása:

Vagy Nyelvem: vagy az Iskola ábrázoltak előlme."⁶

"... Nekem a' Természet, akár mint

Gondolom azt, nem egyéb, mint egy kis tábla viasszal

Bé huzatva, - egy olly szabados helyen, a' hol akárki

Hozzá fér, és minthogy üres, rá ütheti czimét."⁷

Egy ilyen, empirista felfogásban természetesen rendkívül fontossá válik a külső világ, az arról szerzett benyomások, tapasztalatok. A fentebb említett felfogás nagyjából igaz Ungvárnémeti Tóth esetében, de tovább kell finomítani a megállapítást. Ungvárnémeti Tóth felfogásából sokkal komplexebb ember-kép bontakozik ki: Az ideális embernek rendelkeznie kell a "Természet" adományaival - virágzó eleme, tiszta szív, szent ösztönök, nemes tehetség, - de szüksége van a "Szerencse" áldásaira is - magas születés, nemes neveltetés -, s végül oly értékekkel is rendelkeznie kell, melyeket az ember maga szerezhethet meg - feddhetetlen erkölcs, nyájas tekintet, kellemes beszéd, világos értelem.

Tovább olvasva a **Cörög versekhez** írt előszót, érdekesen alakul a gondolatmenet: A fiatal korában szobrászkodó Szókratész és a költészkedő Platón idővel, "hogyan életkorok s evvel együtt hajlandóságok is változott, mindketten a bölcsesség iskolájába mentek által." "Így igazolák példák által azon állatmány valóságát, hogy különböző életkor különböző jelességgel díszlik..." Tehát a

világról szerzett benyomások tana összefonódik azzal a herderi eszmével, hogy minden életkornak megvan a "maga bélyege". Ennek alapján tehát, "... az úgy neveztetett szép mesterségek az élet tavaszát illetik. Fiatal koré tehát a költészkedés, míg mind a képző tehetség eleven, mind a fejlődő ingerek élesek, mind a lélek szabadabb, s merészebb, mind a természetnek újabb újabb tárgyai s ezeknek más meg más oldalaik állanak elő."

Nemcsak az egyén ifjúkorához tartozó érték a költészet, hanem a nemzet életében is ez a legalkalmasabb szakasz a művészetekre: ezért minden nemzetnek a maga ifjúkorában érdemes művelni a művészetet. Ezzel párhuzamosan viszont, tágabb perspektívában tekintve a világot, az összes nemzetnek, az egész emberiségnek is megvannak az életkorai: ilyen távlatból nézve az emberiség gyermekora, a költészet aranykora az antikvitás: "A Görögségnek arany százada az emberiségnek virágzó korát jelenti." E három perspektíva, az egyéni, a nemzeti és az általános emberi lét szférájának összeütközése, elsőbbségének kérdése a kor politikai, morális problémáinak egyik forrása. A nemzeti és az egyetemes emberi lét összeütközése, a nemzeti sajátosságok tisztelete és a kozmopolitizmus látszólagos összeegyezhetetlensége viszonylag hamar föloldódott. Ungvárnémeti Ióth számára már 1818-ban "Kilépni a Nemzet fényköréből, s távulról mutogatni azt az idegenek előtt, gyakran többet ér, mint a Horizont némelly csillagának szökő világa."⁸

"A nemzetiségnek, a 'mi valóban nemes derékség, ne kellene megfojtani a világ polgárságot, valamint a rokon szeretésnek a nemzetiségét."⁹

Hogy miért központi kérdés a nemzeti és az általános emberi szféra kettőssége, könnyen belátható, ha arra gondolunk, hogy a Kazinczy-kor nyelvújítási harca a nemzeti egység, egyáltalán a nemzeti lét megteremtéséért folytatott küzdelem. Ezzel párhuzamosan megnövekedett az egyéni szféra jelentősége is: a romantika irányába mutató kezdemények az egyénre koncentrálnak, megindul egyfajta szubjektívizálódási folyamat. Azon túl, hogy az ember saját

létéről, az egyéni szféráról tudatosan gondolkodik, "... szinte olly szükséges rokonságba tenni magunkat az egészszel is, akár értjük ezen nemzeti eredetünket, akár öszveséggel az emberiséget."¹⁰

Tehát fontos az egyéni szféra és a nemzeti, illetve emberi szféra összeegyeztetése is. Ezeknek a területeknek az egymásba olvadása fontos kulcs lesz a **Nárcisz** értelmezéséhez.

Visszatérve az előző gondolatmenethez: a szenzualista filozófia talaján állva a költészet feladata sem lehet más, mint tükrözni a világot:

"Azt a' kis just is ki akarják venni az Ifju
Markából, mellyet neki a' természet ajánlott,
Hogy lásson, halljon, hogy az indulatokra hevüljön,
Hogy szépet, 's gyönyörüt érzéseit öszve kevervén,
Hangjain a' mások kebelökbe is által folyjon.
Mert mi az a Költés, ha nem ez?"¹¹

A költészet feladata általában most már világos: a költő a külvilágból származó érzéketeket saját "hangjain" közvetíti mások számára.

Egyik episztolájából az is kiderül, hogy melyek a jó irodalmi mű tartalmi kritériumai:

"Sőt helyyel helyyel tudományt, erkölcsi-tanácsot,
elmét, s jó-ízt is látszik foglalni magában"¹²

S ha ehhez még hozzávesszük a nyelvújítás irodalmi programját, melyet tudatosan vállal a szerző, egy komplex tudományos esztétikai és morális igényű művészi program áll előttünk.

Költészetfelfogása és az egész felvilágosodás egyik legnagyobb poétikai kérdése a horátiusi dulce--et--utile problémája volt. Ungvárnémeti Tóth a sokszor idézett előszóban fogalmazza meg a ráció egyeduralmának bukását, amikor kijelenti, hogy a művészet szférája különbözik a köznapi lét valóságától, s ebben a szférában az alkotásokat nem hasznukért kell becsülni. A mérce itt a tetszés, ez pedig a szépség felmutatásával érhető el:

szféráról tudatosan gondolkodik, "... szinte olly szükséges rokonságha tenni magunkat az egészszel is, akár értjük ezen nemzeti eredetünket, akár öszveséggel az emberiséget."¹⁰

Tehát fontos az egyéni szféra és a nemzeti, illetve emberi szféra összeegyeztetése is. Ezeknek a területeknek az egymásba olvadása fontos kulcs lesz a Nárctisz értelmezéséhez.

Visszatérve az előző gondolatmenethez: a szenzualista filozófia talaján állva a költészet feladata sem lehet más, mint tükrözni a világot:

"Azt a' kis just is ki akarják venni az Ifju
Markából, mellyet neki a' természet ajánlott,
Hogy lászson, halljon, hogy az indulatokra hevüljön,
Hogy szépet, 's gyönyörüt érzéseit öszve kevervén,
Hangjain a' mások kebelökbe is által folyjon.
Mert mi az a Költés, ha nem ez?"¹¹

A költészet feladata általában most már világos: a költő a külvilágból származó érzéketeket saját "hangjain" közvetíti mások számára.

Egyik episztolájából az is kiderül, hogy melyek a jó irodalmi mű tartalmi kritériumai:

"Sőt helyyel helyyel tudományt, erkölcsi tanácsot,
elmét, s jó igt is látszik foglalni magában"¹²

S ha ehhez még hozzávesszük a nyelvújítás irodalmi programját, melyet tudatosan vállal a szerző, egy komplex tudományos esztétikai és morális igényű művészi program áll előttünk.

Költészetfelfogása és az egész felvilágosodás egyik legnagyobb poétikai kérdése a horátiusi dulce et utile problémája volt. Ungvárnémeti Tóth a sokszor idézett előszóban fogalmazza meg a ráció egyeduralmának bukását, amikor kijelenti, hogy a művészet szférája különbözik a köznapi lét valóságától, s ebben a szférában az alkotásokat nem hasznukért kell becsülni. A mérce itt a tetszés, ez pedig a szépség felmutatásával érhető el:

"A' szép mesterségnek műveit nem hasznokért
 Kell böcsülni, akármit beszéljen Horátz, és
 Phaedrusz, hanem magokban, 's magokért,
 Ugy hogy, bár mi czélből származnának is, mihelyt szépek,
 tetszenek: 's mihelyt tetszenek, tökéletesek"¹³

Hogy költészetfelfogásának rendszerszerűsége, belső logikája még világosabbá váljék, röviden összefoglalom annak legfontosabb elemeit. A kiindulópont a szenzualizmus emberképe: az embert az objektív világból érkező benyomások, tapasztalatok alakítják. Ezek a benyomások a költő esetében a fejlettebb irodalmak, elsősorban a görögök példája. A görög antikvitás az a kapcsolódási pont, ahol szintetizálódik a szenzualista felfogás és a herderi alapú filozófia: az emeriség különböző életszakaszaihoz különböző mélységek tartoznak - az ifjúkorhoz a művészet, a férfikorhoz a bölcselkedés, az öregkorhoz mások oktatása. Bár a költészet így az antikvitáshoz tartozik, a bölcselkedés pedig saját korához, Ungvárnémeti Tóth szerint nem kell teljesen függetlennek lenniük egymástól: a költő is bölcselkedhet, sőt, bizonyos elemi tudományosságot meg is követel a költészettől. Azonban a művészet autonóm világában nem érvényesülhet a köznapi lét haszonelvűsége, ez a világ esztétikai értékeken alapul. A tudományosság és a példák követése természetesen nem jelenti az eredetiség feladását. Visszakanyarodva az eredeti gondolatmenethez: az eredetiség eszménye a "nemzeti ifjúkor"-hoz kapcsolódik, tehát a nemzeti karaktert legtisztábban mutató népdalok gyűjtése biztosíthatja az alapvető nemzeti jellegzetességek továbbélését. Így jut el Ungvárnémeti Tóth a nemzeti irodalom szükségességének felismeréséhez, - természetesen ez csupán az egyik út, a politikai ösztönzést a nyelvművelés kérdése kapcsán fogom tárgyalni-egyfajta népiességhez a szó legággabb értelmében. Poétikai rendszerének végső következtetése: a görög példák mellett saját erőnkre is támaszkodni kell.

Térjünk most vissza az alapgondolathoz: az első vers a költészetbe való bevezetetés. A nyitó vers után a gondolati szál az ötödik versben bukkan fel ismét: a

költészet hatalma mindent legyőz: "Bátran! míg az Apoll szent tüze fűt, s hevít."¹⁴ Mint említettem egy gondolati szálnak meghatározott szimbólum- és kifejezésrendszere van. A költészet témaköréhez természetesen mozgósítja az antik mitológia és költészet nagy alakjait: Szimonidészt, Ariont, Apollót. Ugyancsak szimbolikus erővel bír a lant, a hárfa, a hattyú, a stílus-nyaláb, mint a költő attribútumai, a virág pedig a szépséget jelenti. Folytatódik ez a gondolatsor az Apológok korpuszában is. Az Apológok VI. verse (Az istenek és az élő fák) már a dulce et utile problematikájához kapcsolódik: Zeusz lánya, Minerva az olajfát választja kedvencéül, gyümölcse miatt. Ebben a versben is felbukkan a hasznos-szép opposíció szemléletes megjelenési formája, a gyümölcs-virág kép, amely végigkíséri ezt a gondolati szálát. Ugyanezt az opposíciót fejezi ki a hasonlóan szemléletes pók-selyembogár ellentét is. A VII., VIII., IX., és XIX. versek szintén a költészethez kapcsolódó vonulathoz tartoznak, de annak más aspektusát emelik ki:

"Különben az sem képtelen, hogy a' művész, 's az Itélethozó olly szorosán egyesüljön egy személyben, hogy mintha más meg más lélek igazgatná őket, mind segédje, mind bírása legyen egy más művének. Legalább én, ugyan ezt, csak hogy viszontag óhajtanám, hogy Itélethozóm, a' mint Florián mondja, ne csak füttyölni, hanem énekelni is tanult legyen."¹⁵

Ezt a gondolatot fejezi ki szemléletes formában a VII., a Hernyó című vers, de a kritikával, a kritikussal foglalkozik a VIII., a IX. és a XIX. vers is.

Van még egy érdekes aspektusa a költészet-gondolatsornak, és ez a nyelvújítás. A magyar irodalom, szemben a fejlettebb irodalmakkal, még nem alakította ki irodalmi nyelvét, ez a feladat a Kazinczy-korra maradt. A magyar nyelvnek, a nyelvújításnak a programját fedezhetjük fel az Apológok XII., XIII., XIV. verseiben, de a nyelvújítás eredményeinek népszerűsítését a kötet záró része, a Glosszák fejezet biztosítja leginkább, amely egyrészt a megértéshez nyújt segítséget, másrészt teret enged a költőnek, hogy kifejtse nézeteit többek között a nyelvújításról: a

nyelvújításnak ragaszkodnia kell a magyar nyelv törvényeihez, a nyelvőbítés "legtanácsosb" útja pedig a "mégavult szovaknak helyre állatások."

Végső soron ezek a gondolatok a "nemzeti" eszméjében futnak össze: nyelvújítás és költészet egyaránt a nemzetre kell, hogy támaszkodjon, s azt kell fenntartania. Ez az alapja a Romanze szócikkben kifejtett gondolatmenetnek is: Sajnálja hogy csak két nemzeti románccal kedveskedett hazájának - pedig ezek a versek volnának a legalkalmasabbak a nemzeti érzés ébren tartására.

Az 1820. áprilisában Mailáth Jánoshoz írt levelében¹⁶ még ennél is tovább megy: bírálja magát korábbi antikos gyakorlatáért, elsősorban a **Nárciszért**, ahelyett, hogy nemzeti témához nyúlt volna.

A költő tehát egyrészt a nyelvővelés programja, másrészt az előbb említett költészetfelfogás felől jut el a "nemzeti" gondolathoz, tehát tipikusan a felvilágosodás eszme köréhez tartozó alapokról.

Összefoglalva: a kötet egyik alapvető gondolati íve a beavattatástól a halálig tartó költői életút, melyen belül a költészet több aspektusát, költészetfelfogásának egyes tételeit fogalmazza meg - a költészet magasztalt hatalmáról szóló versek mellett a horatiusi dulce et utile problémája, a nyelvújítás programja és a kritikáról szóló költemények tartoznak ebbe a sorba. Fontos szerep jut a szerkezetben a négy episztolának. Ezekben a nagyobb terjedelmű költeményekben szinte kiszélesednek a szálak - a költészetről vallott felfogása a IV. episztolában válik explicitté: Egy nyílt szívű öreg levele Aladárhoz, az ifjú könyvszerzőhöz.

Mielőtt hozzákezdenék a **Nárcisz** elemzéséhez, kövessük végig a kötet másik gondolati szálát, az ún. filozofikus szálát. Ahhoz, hogy megérthessük a kötet filozofikus vonulatának gondolatait, röviden fel kell vázolni az alapjául szolgáló filozófiai háttér alaptéziseit.

A XVIII. század közepén indult meg az a rohamos elvilágiasodás, amely fokozatosan felszámolta a sztoikus morálon alapuló világnézetet: az objektív valóságon való

felülemelkedés, a csak a mikrokozmosz törvényeit figyelembe vevő világszemlélet helyett egyre nagyobb teret nyert az empirikus filozófiára épülő világnézet. Az ember számára újra fontos lesz a külvilág, amely benyomások, tapasztalatok alapján formálja az ember lényegi tulajdonságait. Ennek a filozófiának egyik központi fogalma a fizikai érzékenység. Az érzékeny ember fogékony minden, az objektív valóságból őt ért hatásra- tulajdonképpen ki van szolgáltatva érzékenységének. Megszűnik az ész, az értelem mindható ellenőrző hatalma; az embert mozgató alapelv, amely mindenfajta tevékenységét befolyásolja, a személyes érdek, az önszeretet lesz. Ennek viszont a fizikai fájdalom és örömezés képessége az alapja, ez az a két dolog, amit az ember el akar kerülni, illetve meg akar szerezni.

Helvetius az érdeket teszi egész erkölcsi rendszerének alapjává:

"... az embereket, szinte észrevétlenül, a látszólagos vagy a valóságos jó vonzza maga felé, s hogy a fájdalom és az öröm az erkölcsi világrend egyedüli mozgatórugói, és hogy az önszeretet érzése az egyedüli bázis, amelyen meg lehet vetni egy hasznos erkölcs alapzatait."¹⁷

Az érzékenység, a természetes ösztönöknek való engedelmeskedés, a természetesség, egyszerűség gyakran összefonódik az aranykor képzetével. Egy olyan eredeti, természetes állapottal, amikor a tiszta ösztönöket nem tartották szégyellnivalónak és nem nyomták el embertelen törvényekkel. Nagyjából ez az a filozófiai eszmerendszer, amely köré a második alapvető gondolati szál rendeződik. A korábban kialakult felvilágosodás-értelmezéssel szemben egyesek azt tartják, hogy az érzékenység, az emocionalitás nem a felvilágosult racionalizmussal szembemutató irányzat, inkább ugyanannak a folyamatnak a másik oldala, másfajta megnyilvánulási formája. A sztoikus morál, a gondolatok szabadságát korlátozó vallásos világnézet után valóban felszabadító erővel hatott az ész uralma. Tudjuk, hogy milyen nagy jelentősége volt a fénynek, a fény-szimbolikának ebben a korszakban. Ungvárnémeti Tóth számára a fény a ráció mellett az érzelmek szabadabb útját is jelentette.

A kötet második verse, **A magyar nemzethez**, a nemzet két korát, a hadi dicsőségekben, tettekben gazdag ifjúkort és az újkort, a bölcsesség és tudomány korát festi. A tudományok lassan bevilágítják az egész országot:

"Mostan, midőn már a' nap is élesebb
Sugárokat hány Hunnia terire,
Minthogy közelget Dél - helyéhez,
Ott lehet a' Magyar, a' hol illik."

A felvilágosodás fényzimbolikája is összekapcsolódik a herderi történetfilozófiával.

Ezután a versszak után törés nélkül következhet a harmadik vers, a **Világosság**, melyben a "kozmosz fényimádat" a jelenbe vetett optimista hittel párosul:

"Látunk, mindent látunk, mindent tudunk,
Tisztán, világosan látunk, 's tudunk.
Nem kell tapintás, még is érezünk;
Nem kell üvegszem, mégis messze látunk;
'S nem kell hitel, mivel látunk, 's tudunk."

Ez a példa is bizonyítja a gondolati szálak szoros kapcsolódását: jól kitapintható csomópontokon kapcsolódnak a különböző gondolatok. Gyakran a vers utolsó versszaka átvezet, szinte átúszik a következő versbe. Ha durva egyszerűsítéssel is, de azt mondhatjuk, hogy a századfordulón két alapvető létszemlélet nézett egymással farkasszem: az egyik, mely szerint az embernek önmagától függetlenül meghatározott helye van a világban, tehát a sztoikus, másfelől a szenzualista filozófia talaján kialakuló, az embert és a külvilágot a fizikai érzékenységen keresztül szoros, meghatározott összefüggésben elképzelt létszemlélet. A kötet vége felé haladva mind világosabbá válik, hogy a sztoikus visszahúzódás elfogadhatatlan a költő számára: a kötet első részének sztoikus hangú versei szatirikussá válnak a később kifejtett nézetek fényében. Az érzelmek elsőbbségét valló és a sztoikus felfogás ellentéte a második episztolában teljesedik ki.

Az ismert költői módszer: a vers első felében a sztoikus morál alapgondolatai kapnak hangot, mégpedig állító formában: az emberi értékek, a külső világ értékei és a társadalmi értékek hiábavalósága, a halál csendes nyugalma - már-már azt hinnénk, hogy a vers valóban a sztoicizmus apoteózisa, amikor egy váratlan váltással áthúzza az egész érvelést s most már a valódi emberi értékekről ír: emberi szív, érzékenység, barátság, indulatok, öröm, fájdalom.

Itt kapja meg igazi értelmét az Apológok harmadik verse. **A béka és a bika**: az ember nem emelkedhet saját szférája fölé:

"Nagy kíván lenni az ember,
'S megszakad, és ki nevettek"

A megoldás, amit Ungvárnémeti Tóth ajánl, egyszerű: nem kell lemondani a magasba emelkedésről, de soha nem szabad elszakadni a test valóságától sem. S ha az ember képes megvalósítani ezt a kompromisszumot, akkor válik igazán emberré és csak így lehet boldog.

Előtérbe kerül az ember, az egyén, s központi kérdés lett a boldogság problémája is. A filozófiában is a boldogság forrását kereste. (1819-ben jelent meg egy rövid írás a Hasznos Mulatságokban, feltehetően Ungvárnémeti Tóth tollából: **Aristipp, Kant, Merkur beszélgetése a' Lélek halhatatlanságáról.**)¹⁸

A boldogság igazi forrása az érzelmek vállalása. A legfontosabb ezek közül Ungvárnémeti Tóth számára a barátság és a szerelem. A szerelem általában a tárgyhoz illő, játékos hangon szólal meg. A szerelem elsősorban az ifjúság attribútuma, s így ez a fogalom is bekerül a herderiánus gondolatmenetbe - ez a tény is indokolja a görögös-antikos mitológia mozgósítását.

Az érzékenység másik konzekvenciája korántsem ilyen felhőtlen: a halál, az elmúlás már nem csupán álom, mint a sztoikus felfogásban, hanem fizikai megsemmisülés, amely ráveti árnyékát az életre. Ez az érzés, az állandóság hiánya az, ami motiválja a felvilágosodás érzelmességét: az élet korlátozott értékűvé válása határozza meg a költő

alapállását. A mérhetetlen fájdalmat nem az elmúlás, hanem annak örökkévalósága kelti föl: a fa elszárad ugyan, de újra kizöldül. A természet is elalszik, de előbb-utóbb felébred. Míg Daphnisz

"Meg rothad, el vesz, és nem éled fel soha."¹⁹

Az elmúlás az orvos Ungvárnémeti Tóth számára mentes mindenféle illúziótól, az egyszer s mindenkorra való fizikai megsemmisülést jelenti. Ez az, ami felfoghatatlan az ember számára, éppen időben és térben behatárolt lényegénél fogva. Ebből a szorongatott helyzetből egyetlen kiút tűnik fel, amely a **Nárcisz** végén bukkan fel.

Vizsgáljuk most meg az érzékenység filozófiájának egy másik konzekvenciáját: Helvétius művéből láthattuk, hogy minden emberi cselekvés mozgatórugója az egyéni érdek, az önszeretet. Az önszeretet fogalma is határozott gondolati szílat képez a kötetben. Az önszeretet relativizálja az igazságot, s a szükség, az önös érdek szüli a barátságot is. Ez a szál a Vinczéhez írt versben teljesedik ki. Az önszeretet végigkíséri az emberi történelmet, ugyanúgy megvolt az antikvitásban, mint a jelenkorban. Az önszeretet is összekapcsolódik az aranykor képzetével, a természetes ösztönök korával, amikor a nemes önszeretet működött, a bevallott önszeretet. Azonban az emberiség fejlődésével egyes bölcsek az ösztönök kiirtásával, az önszeretet látszólagos elnyomásával megrontották a természetes társadalmat. Az ember lehetőségei tehát a nemes, illetve a nemtelen önszeretet választására szűkülnek. Pedig a nemes önszeretet vállalása, annak belátása, hogy minden ember a magáét helyezi mások érdekei elé, nemes toleranciához vezethet, amely értékesebb a sztoikus bölcs rezignációjánál:

"A' Nemes Önszeretet nem gyűlöl másokat, ámbár tudja, mi kell neki, 's nem szégyenli, hogy ember az ember. Mellyért is, ha talám vétkeznék néha barátom Ellenem, - a' maga haszna miatt,-? türedelemmel Nézném el vétkét, mihelyest ismérem az embert. Mert hogy más engem jobban kedvelne magánál, Nem lehet embertől még csak kivánni sem olytat."

Az eddig követett két gondolati szál, Tóth László világszemléletének két aspektusa, a kötetet záró tragédiában szintetizálódik. A **Nárcisz** nemcsak megjelenése után váltott ki vitákat. (lásd. Terhes Sámuel: **Tükröske egy ficzko-poéta számára**),²⁰ de azóta is sok vita forrása a hellenizáló (esetleg csak görögös mezbe öltöztetett) tragédia.

A tragédia alapjául szolgáló mítoszt Ovidius **Metamorfózisok** című művének harmadik könyvében olvashatjuk: Kefiszosz folyóisten és Liriopé nimfa fiáról, Narkisszoszról, Thiréziász jóslata azt mondja, hogy sokáig élhet, ha nem ismeri meg önmagát. Echo nimfa, akit Juno arra ítélte, hogy csak mások szavait ismételve tudjon beszélni, beleszeretett az ifjúba, mivel azonban nem kapta meg szerelmét, átkot kért rá. Az átok úgy teljesült, hogy az ifjú egyszer a patakba nézve szerelmes lett a saját tükörképébe, s mert nem tudott szabadulni a szerelem érzésétől, elorvadt és meghalt. Holtteste helyén sárga virág, nárcisz nyílt. A nárcisz a görögök egyik halálszimbóluma volt. Mint Voigt Vilmos tanulmányából²¹ kiderül, Creuzer 1810-es szimbolikájában Nárcisz a kereső lélek szimbóluma, aki a lét helyett csak a látszatot találja meg. A látszat és valóság problémája különösen fontos egy olyan filozófiai rendszerben, amelynek alapja az érzékelés, a közvetlen tapasztaláson alapuló benyomás. Ennek fényében kap különös jelentőséget a **Lysander és Pharnabaz** című vers, a látszat és valóság ellentétéről s az apológok XXIII. verse, a **Malácia**. A felvilágosodás társadalomkritikája (Rousseau) "azt a társadalmat ostromozza, amely a látszatot többre becsüli a lényegnél." Nem csoda, hogy ebből a társadalomból visszahúzódva az "én" belső életét igyekszik fölfedezni. A francia felvilágosodásnak ez a közhelyszerű eleme is beépül Ungvárnémeti Tóth gondolatrendszerébe, a szenzualista filozófiával megerősítve. Schlegel, Grillparzer viszont a költő-lét jelképének tartják a **Nárciszt**:

"A költők végül is mind Narcissusok",

írja A.W. Schlegel az 1798-as **Athaeneum** töredékekben,²² ám a mítosz poétára és költészetre vonatkoztatását, az

önszeretőnek a költővel való azonosítását már a görögök is ismerték. Mint Voig Vilmos megállapítja, a mítosz ilyen interpretációját több érv is alátámasztja: Echo, aki megismétli az elhangzott szavakat, a rím szülőanyjának mondhatjuk. A mítosz egyes változataiban Nárccisz Helikon forrása fölé hajolva szeret bele magába, tehát az önszerető a költészet forrásában pillantja meg magát.

A mítosznak ez a változata érdekes lehetőséget kínál az értelmezéshez. Görög verseinek kötetében jelent meg egy vers, **Álköltők** címmel, melyben a csupán a költészet mesterségbeli fogásait elsajátító fűzfapoétákat gúnyolja. A fűzfapoétákat azonosítja a rímes verseket írókkal, vagy inkább a rosszul, egyhangúan rímelőkkal. A rímes poézis szerinte egyébként is csak megrontja a valódi költészetet. Az Echo-történet így a következőképpen értelmezhető: Echo, a rímelő költő átkot kér az igazi költőre, Nárcciszra.

A költő, hogy "isteni hivatásának" eleget tudjon tenni, szükségszerűen érzékenyebb, mint a többi ember. Ez a felfokozott érzékenység azonban olyan kiszolgáltatottá teszi, hogy elkerülhetetlen a végzete. A költő nem képes korlátozni, de nem is korlátozhatja érzékenységét, hiszen éppen az biztosítja költő (és ember) voltát - tehát az érzékenység megtartása az identitás kérdésévé válik. Az érzékenység így magában hordozza megsemmisülésének kezdetét, mintegy önmagát pusztítja el, mint ahogy az önmagába visszatérő szerelem okozza Nárccisz végzetét. Az önszeretet, melynek tárgya önmaga, s így elérhetetlen, ugyanúgy az élet korlátozottá válásához vezet, mint ahogy az korlátozottá vált az érzékenység egy korábbi szakaszában Ányos, Dayka vagy Kármán esetében. Így felborul a hagyományos értékrend:

"Halál az élet, 's élet énnekem a' halál."²³

Az élet teljesértékű élésének igénye szükségszerűen magában hordozza az élet eléréktelenedését. Ebben a végletes helyzetben nem jelent segítséget a barátság (Myrson), a bölcsesség (Néreüsz) sem, melynek a gondolatmenet korábbi szakaszában valódi, értékmentő kategóriák voltak. Még akkor is a halál az egyetlen út, ha az valóban a végső, örök

megsemmisülés. A kötetben újra felbukkanó újjászületés-motívum - a természet ciklikusságának és az emberi lét megismételhetetlenségének kontrasztja - a végleges elmúlásba belenyugodni nem tudó költő kiútkeresése.

A herderiánus világszemlélet nemzeti, emberi szférájában csillan fel a továbblépés lehetősége: bár az ember maga nem születhet újjá, az emberek nagy közössége, a nemzet, vagy az emberiség a fennmaradás záloga. Az emberiség olyan, mint egy nagy fa.

"A' fa levélkék, 's emberi élet'
 Szerök nagyon hasonló.
 Mert a fákat meg kopaszítják
 A' zúzos őszi szellők;
 A' kikelet pedig új levelekkel
 Borítja bé az erdőt.
 Illyen az ember élte is, egy jó;
 A' más meg utra készül."²⁴

Az egyén elmúlásának fájdalomosságát tehát a tágabb perspektíva, a nemzet fogalma oldja föl.

Folytatva a tragédia értelmezését: a tragédia elején Nárccisz egy átlagos ember, illetve a korábban említett felfogás szerint olyan valaki, akiben van bizonyos tehetség a "szent dühülésre", de hiányzik még belőle a szerzett képességek halmaza. Nárccisz eltévedt az erdőben, kiutat keres. Echo megmutatná neki az utat, de csak egy feltétellel, ha Nárccisz szerelmet fogad neki. Amikor Nárccisz visszautasítja a nimfa szerelmét, akkor jelenik meg az őrlélek, Tiréziász alakjában. A tanács, amit Nárccisznak ad, így szól:

"... még te ifju vagy, tanulj:
 Körben forognak mindenek az ember körül.
 És a vezérsugárokon folynak belénk,
 Mellyek csupán a' gondolati nyüst-szállai.
 Boldog, ki a' csendes középponton pihen,
 Nem tántorog, 's nem függ sem egy sem más fele
 Ellemben a' kit akármí tárgy ki kaphatott
 Nyugvó helyébből, azt az örvény rántja le."²⁵

Az előbb említett ellentmondásosságról van itt szó: az érzékenység hiánya ugyan függetlenséget, nyugalmat jelent, ez azonban nem az emberi boldogság. A boldogságot az érzékenység útján lehet megelni, viszont ezen az úton nincs megállás és a boldogságot szükségszerűen követi a megsemmisülés. Ugyanezt a két lehetőséget tükrözik Tiréziász szavai, melyekben megjósolja Nárccisz sorsát: sokáig élhet, ha nem ismeri meg önmagát.

Ahhoz, hogy teljes életet élhessen, meg kell szereznie az érzékenységet, a szívvel való érzés képességét. A tragédia elején Echó szólítja fel Nárcciszt:

"... De hogy nem érzesz, éktelennek tartalak ...
Meg mutatom utad, csak fedezd fel szivedet"²⁶

Az érzések felfedezésének pillanata, a teljes emberré válás, ugyanakkor az elkerülhetetlen végzet első pillanata, amikor Nárccisz a kút vizében megpillantja önmagát és ráébred önmaga szépségére:

"Mellyitek az a' szép alak ezen kútfőn belől?
érzem, hogy érzek, 's hallom a' szerelem szavát,
A' mellyre eddig olly figyelmetlen valék"²⁷

Kezdet és vég tehát egyetlen pillanatban sűrűsödik össze. Nárccisz viselkedését az önszeretet irányítja - nem az égi szerelem (Echó), nem a földi szerelem és házasság (Iréne). Bár Néreüsz vigasztalóan azt mondja, hogy az önszeretet "legfőbb és legédesb ösztönünk", mégis ez lesz Nárccisz végzete.

JEGYZETEK

1. BÍRÓ Ferenc: A felvilágosodáskori magyar irodalom értelmezéséhez In: Itk 1973/3.sz. 316-328.
2. HORVÁTH István Károly: Catulli Veronensis Liber In; MTA I. osztályának közleményei 1961.
3. Kazinczy levele Berzsenyinek 1808. december 23. In: K. levelezése VI.k. Bp., 1895.
4. FENYŐ István: Az irodalom respublikájáért Hegel Előadások a világtörténet filozófiájáról című művének gondolatait véli felfedezni U.T.L. 1818-as irodalmi tanulmányában.
5. U.T.L. Görög versei Előszó.
6. A szép-lelkű Kazinczyhoz (a kötet versei).
7. ua.
8. Görög versei.
9. U.T.L. a költőnek remekpéldáiról különösen Pindarról, s Pindarnak Versmértékiről In. Tudományos Gyűjtemény 1818.VI.K.
10. Görög versei Előszó.
11. Egy nyílt szívű öreg levele Aladárhoz az ifjú könyvszerzőhöz.
12. ua.
13. Görög versei Előszó.
16. U.T.L. Mailáth Jánosnak 1820. IV. 15.
17. HELVETIUS; A szellemről a társadalomhoz való viszonyában A "szellemről" második értekezés 1758. In: A francia felvilágosodás morálfilozófiája Bp., 1975.
18. Hasznos Mulatságos 1819. (36.) 281-284.
19. Laura keserve.
20. TERHES Sámuel: Tükröcske egy ficzkó-poéta számára. Első darab azon esetre ha a ficzkó nem szelídül 1816.
21. VOIGT Vilmos: Mi tükröződik a Nárcisz tükreben? In: Új Írás 1975. VI.

23. NÁRCISZ második nyílás/negyedik jelenése.
24. ua. harmadik nyílás/hatodik jelenés.
25. ua. első nyílás/ötödik jelenés.
26. ua. első nyílás/második jelenés.
27. ua. második nyílás/első jelenés.